

من رئيس التحرير/ Editörden/Editorial

İbrahim HATİBOĞLU, İkinci Yayın Yılına Girerken

مقالات/ Makaleler/Articles

Seyit AVCI, Süflerin Hadis Tesbit Ölçüleri: İsmâil Hakkı Bursavî Üzerine Bir İnceleme/
Sufis' Criteria of Determining the Soundness of Hadîth: A Study on Ismail Hakki Bursawi

Recep ŞENTÜRK, Social and Literary Structure of Isnad: A Historical Perspective/
İsnadın İçtimâî ve Edebi Yapısı: Tarihi Bir Yaklaşım

Mehmet EFENDİOĞLU, Hâlid b. Velîd'e Yönelik Tenkitlerin Mahiyeti Üzerine/
On the Nature of the Critiques levelled at Khâlid b. al-Waleed

Halil İbrahim KUTLAY, 'إختلاف أمي رحمة',
'Ümmetimin İhtilâfı Rahmettir' Sözü Üzerine Bazı Mülâhazalar

ترجمة/ Tercüme/Translation

David S. POWERS, İslâm'ın İlk Döneminde Vasiyetler/
On Bequests in Early Islam (Çev. Halit ÖZKAN)

ملاحظات دراسية/ Araştırma Notları/Review Articles

Osman GÜNER, Ricâl Tenkidi Sisteminin Temel Karakteristiği ve Aktüel Değeri
Hayati YILMAZ, İnternette Rihle

حوار/ Mülâkât/Interview

Zekeriya GÜLER, Muhammed Hamîdullah'ın Kişiliği ve Araştırmaları Üzerine
Ali Osman Koçkuzu İle

İslâm'ın İlk Döneminde Vasiyetler*

David S. POWERS¹

Çev: Halit ÖZKAN²

"On Bequests in Early Islam"

Abdullah-İbn Hanbel-Abdurrahman-Hemmâm-Katâde-Yûnus b. Cübeyr-Muhammed b. Sa'd [b. Ebî Vakkâs]-onun babası [isnadiyla nakledildiğine göre Sa'd] Mekke'de iken hastalandığı zaman Hz. Peygamber kendisini ziyarete gelmişti. Sa'd "Sadece bir kızım var, bütün malvarlığımı ona vasiyet edebilir miyim?" diye sordu. Hz. Muhammed "Hayır" diye cevap verdi. Sa'd "Yarısını vasiyet etsem?" dedi. Hz. Muhammed "Hayır" dedi. Sa'd "Üçte birini vasiyet edebilir miyim?" diye sordu. Hz. Muhammed "Üçte bir olur, mamafih üçte bir de büyük bir orandır" dedi.³

I. GİRİŞ

Patricia Crone, İslâmî velâyet [kölelik (çev.)] sisteminin menşesine dair yeni neşredilen kitabında, İslâm'ın yükselişi ve erken dönem tarihi hakkındaki kaynakların güvenilirliğine dair umumi bir görüş ayrılığından bahseder.⁴ Kendisinden öğrendiğimize göre İslâm araştırmacıları, tarih araştırmalarının kendileri esas alınarak gerçekleştirileceği temel öncüller üzerinde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu durum kendini özellikle hadis araştırmaları alanında hissettirmektedir, çünkü bir grup araştırmacı Hz. Peygamber'e nisbet edilen hadisleri sahih kabul ederken, diğer bir grup bunları [Peygamber'den (çev.)] sonraki bir devirde gerçekleşen bazı gelişmelerin göstergesi saymaktadır. Bu durumu müşahede eden Crone ispat mükellefiyetinin kime ait olduğuna karar vermenin öneminden bahseder. Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivâyetler aksi ispatlanıncaya kadar sahih mi kabul edilmelidir, yoksa sahih olmadıkları mı var

* *Journal of Near Eastern Studies*, XLVIII/ 3(1989).

¹ Cornell Üniversitesi [Yakınoğu Araştırmaları Bölümü (çev.)]. Bu yazının ilk versiyonları üzerindeki değerlendirmeleri için Michael Cook, Patricia Crone, Gautier Juynboll ve Andrew Rippin'e, yazım aşamasındaki yardımları için Penny Beebe'ye müteşekkirim. Bu yazıda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yalnızca bana aittir.

² MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis bilim dalı, ozkanhalit@yahoo.com

³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Kahire 1985; Beyrut 1969, I, 172-173.

⁴ Patricia Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of the Islamic Patronate*, Cambridge 1987, s. 31

sayılmalıdır? Ona göre fıkıhla ilgili hadisler “kesinlikle gayri sahih sayılmalıdır.”⁵

Hadis araştırmaları alanındaki mutabakat eksikliğini göstermek için, vasiyeti terekenin üçte biriyle tahdit eden merfû hadisin sıhhati üzerindeki tartışmadan daha güzel bir örnek yoktur desek yeridir. Bu hadis batılı hukuk tarihçileri ve hadis araştırmacılarının hususi bir ilgisine mazhar olmuştur. Bunların birçoğu mezkûr hükmün Hz. Peygamber’e aidiyetini ya ispat yahut reddetmeye teşebbüs etmişlerdir. Bildiğim kadarıyla bu meseleyi ele alan ilk araştırmacı Fransız oryantalist G. H. Bousquet’tir. Kendisi 1935 yılında hicrî birinci yüzyıldaki müslüman hukukçuların vasiyet tanzimleri hakkında kesin sınırlamalar getiren bir nebevî hadis icat etmelerinin ihtimal dışı olduğunu iddia etmiştir.⁶ On beş yıl sonra Joseph Schacht tam tersi bir sonuca ulaşmıştır. Onun varsayımına göre vasiyet hakkındaki tahdit, mirasçı bırakmadan vefat eden kişilerin mal varlıkları üzerindeki malî ilgilerinin bir neticesi olarak ilk defa Emevîler tarafından vaz edilmiş, aşağı yukarı milâdî 725 yılından hemen sonra da Hz. Peygamber’e nisbet edilmiştir.⁷ Noel Coulson bu sonuca karşı çıkmış ve vasiyetlerdeki üçte bir oranının, Kur’an’daki miras âyetlerinden kaynaklanan bir probleme cevap vermek maksadıyla bizzat Hz. Peygamber tarafından vaz edildiğini söylemiştir.⁸ Coulson’un bu itirazı Schacht’ın uzunca ve yer yer aşırıya kaçan bir cevap vermesine yol açmış,⁹ Coulson da bu cevaba nisbeten daha ağırbaşlı ve haddini bilir bir karşı cevap vermiştir.¹⁰ Meseleyle ilgilenen sonraki araştırmacılar, şüpheciler lehine temayülleri bir miktar fazla olsa da, ikiye bölünmüş durumdadır. [Vasiyetle ilgili (çev.)] merfû hadisin on dokuz paralel tarihini inceleyen Marston Speight, Schacht’ın tahdit hakkındaki açıklamasını ‘son derece mâkul’ bulmaktadır.¹¹ Schacht’ın tahdit hakkındaki tarihlendirmesini müsellemler kabul edip onu kendileri için başlangıç noktası sayan Crone ve Michael Cook ise, tahdidin kaynağı olarak merkezî Roma hukukundan bir hüküm belirlemeye çalışmışlardır.¹² Diğer yandan Coulson’a verilen tek

⁵ a.g.e.

⁶ İlginçtir ki G. H. Bousquet’in iddiasına göre kaynaklar hicrî birinci ve ikinci yüzyıllarda yaşayan müslümanların vasiyete dair meselelerde özgürlük alanının daha da genişletilmesi peşinde olduklarını göstermektedir. Değeri ne olursa olsun bu iddia sonraki araştırmacılar tarafından göz ardı edilmiştir. bk. Frédéric Peltier - G.-H. Bousquet, *Les Successions agnatiques mitigées*, Paris 1935, s. 141-142.

⁷ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1950, s. 201-202.

⁸ Noel J. Coulson, *A History of Islamic Law*, Edinburgh 1964, s. 65-69.

⁹ Joseph Schacht, “Modernism and Traditionalism in a History of Islamic Law”, *Middle Eastern Studies*, I (1965), s. 388-400.

¹⁰ Coulson, “Correspondence”, *Middle Eastern Studies*, III (1967), s. 195-203.

¹¹ R. Marston Speight, “The Will of Sa’d b. a. Waqqâs: The Growth of a Tradition” *Der Islam*, L (1973), s. 265.

¹² Michael Cook - Patricia Crone, *Hagarism: The Making of the Islamic World*, Cambridge 1977, s. 149 vd.

destek, üçte bir tahdidi ile Kur'an'daki düzenlemeler arasında yine onun tarafından belirlenen ilişkinin gerçek yapısını açığa çıkarmaya çalıştığım bana ait girişimle sınırlı kalmıştır.¹³

Crone İslâmî velâyet sistemi hakkındaki yukarıda bahsi geçen kitabında, tartışmaya yeni bir katkı yapmıştır. İslâm hukukunun temellerinin Roma'ya bağlı Yakındoğu'nun Nîl'den Dicle'ye¹⁴ kadar uzanan kısmında İslâm öncesi sakin halkların yöresel hukukî uygulamalarında bulunabileceği şeklindeki genel tezini geliştiren Crone, Schacht'ın vasiyet tahdidiyle ilgili üçte bir açıklamasını reddetmiş¹⁵ ve bu tahdidin menşeinin merkezî Roma hukukunda bulunduğu iddiasından vazgeçmiştir.¹⁶ Buna rağmen bu tahdidin Hz. Peygamber'e izâfe edilmesinin sıhhati hakkındaki görüşünü değiştirmemiştir. Aksine Crone tahdidin menşei hakkında yeni bir öneri ortaya atmış ve böylece tartışmayı bir çözüme kavuşturmak istemiştir. Benim bu makalede temas edeceğim hususlar onun bu önerisiyle alâkalı olacaktır.

II. CRONE'UN İDDİALARININ ÖZETİ

Crone daha önceden tartışmalı iki soruya cevap bulmak amacındadır: Vasiyet tanzimlerindeki sınırlama hakkındaki düzenlemeyi bizzat Hz. Peygamber mi yapmıştır? Ve sınırlamanın [naslarda yer alan (çev.)] maddî dayanağı nedir? Birinci soruya cevap olarak Crone şunları söyler: Sünnîler'e göre Hz. Peygamber vârisi olsun olmasın bir kişinin terekisinin üçte birinden fazlasını vasiyet edemeyeceği kurâlini vazetmiştir.¹⁷ Ayrıca onun incelediği kadarıyla İslâmî kaynaklar, erken dönemdeki müslüman âlimlerin bu konuda en az dört 'temel görüş'e sahip olduklarını göstermektedir. Crone bu görüşleri şöyle gruplandırır: (1) Vasiyetler hakkında herhangi bir tahdit yoktur, (2) Kesin sınırlamalar söz konusudur, hem de Hz. Peygamber'in koyduğu tahditten daha kesin sınırlamalar, (3) Kanunî mirasçılarının olmadığı yerlerde hiçbir sınırlama söz konusu değildir, (4). Kanunî mirasçılarının bulunmadığı hallerde bile (üçte bir) oranında sınırlamalar vardır.¹⁸ Bu delil üzerine görüşünü bina eden Crone merfû hadisin sahit olmadığını göstermek için aşağıdaki üç iddiayı delil olarak sunar: Birincisi meseleyi bizzat Hz. Peygamber vazetmiş olsaydı, böyle bir ihtilâfın varlığını açıklamak mümkün olmazdı. İkincisi klasik devir öncesi bütün Iraklılar da dahil olmak üzere yukarıdaki ikinci görüşü savunanlar Hz. Peygamber'in söylediği rivâyet edilen şeyi tamamen unutmuş görünmektedir-

¹³ Benim makaleme bk. "The Will of Sa'd b. Abî Waqqâs: A Reassessment," *Studia Islamica*, LVIII (1983), s. 33-53.

¹⁴ Crone, *Islamic Patronate*, s. 92-93.

¹⁵ a.g.e., s. 96.

¹⁶ a.g.e., s. 156 (dipnot 39). Bana söylediğine göre Michael Cook da bu iddianın yanlış anlaşılması olabileceğini düşünmektedir (1980 ve 1988 tarihli hususî görüşmelerimiz).

¹⁷ a.g.e., s. 94.

¹⁸ a.g.e., s. 95.

ler. Üçüncüsü farz edelim ki Hz. Muhammed sadece ölen kişinin vârisinin bulunduğu durumlarda geçerli olmak üzere vasiyetlerle ilgili düzenlemeler yapmış olsun, bu durumda da aşağıdaki iki mesele anlaşılabilir bir durum arz etmektedir: (1) bazı hukukçular [bu konuda (çev.)] çok serbest davranmışlar, bazıları ise katı kurallar koymuşlardır ve (2) yukarıdaki farazî durumu kabullenen Iraklılar Hz. Peygamber'in bu konudaki görüşünü nakletmemişlerdir.¹⁹ Bu üç iddia Crone'un şu sonuca ulaşmasına yol açmıştır: "Vasiyetleri üçte bir ile sınırlandıran kuralın menşei itibariyle Hz. Peygamber'e kadar geri gitmesi çok zordur."²⁰ Başka bazı delillerden hareket eden Crone aynı zamanda şu sonucu da çıkarır ki, Hz. Peygamber'in vasiyetleri terekenin üçte biriyle sınırlandırdığına dair rivâyet "her şey olabilir, ancak sahih bir kaynak olamaz"²¹ ve Sa'd b. Ebû Vakkâs örneğinde olduğu gibi, 'açıkça uydurmadır.'²²

İkinci soruya gelince Crone müslümanların vasiyet hakkındaki sınırlamayı Arap fetihlerini müteakip Yakındoğu'daki bölgesel hukuktan aldıklarını iddia eder. Onun tespitine göre Yunan ve Yakındoğu hukukundaki vasiyet sınırlamalarının temelindeki sâik İslâm'daki tahdidin mantığıyla aynıdır, yani vârislerin haklarının korunması hedeflenmektedir. Temel mantık şudur: kişi daha hayatta iken bile vârisleri ailenin malvarlığı üzerinde hak iddia etme salâhiyetine sahiptirler. Bu mantığın bir yansıması şu gerçekte görülebilir: hem bölgesel hukukta hem de İslâm hukukunda vasiyetler hakkındaki sınırlamalardan vârislerin muvafakatı ile sarf-ı nazar edilebileceği kabul edilmiştir.²³ Crone'a göre erken dönem müslümanlarının, fetihlerden önceki Arap diyarında bölgesel hukuk ile münasebet kurmuş olmaları ihtimali teorik açıdan mümkün olsa da, kendisi bu düşünceyi hemen göz ardı eder. Çünkü İslâmî kaynaklarda kendini gösteren hukukî gelişimin ilk evresi, "görüntü itibariyle Yakındoğu'daki çeşitli âdetlere tam bir muhalefet" gibi bir şeyken, onu takip eden ikinci evrede Yakındoğu'nun baskın karakterli âdetleri "İslâm hukukunun genel kabul görmüş kuralları haline gelmiştir."²⁴

Aşağıda Crone'un iddialarının çoğunun yanlış varsayımlar üzerine bina edildiğini ve bu yüzden ciddi kusurlarla mâlûl olduğunu göstermeye çalışacağım.

¹⁹ a.g.e., s. 96.

²⁰ a.g.e., s. 94. Aynı yerde iddiasını geliştiren Crone şunları söyler: "Hz. Peygamber bu kuralı vazetmiş olamaz".

²¹ a.g.e., s. 96.

²² a.g.e., s. 157 (dipnot 63).

²³ a.g.e., s. 93-94.

²⁴ a.g.e., s. 96-97. Üçte bir tahdidinin yanlışlıkla Hz. Muhammed'e nisbet edildiğine inandığı için Crone'un bu teorik ihtimali reddettiğini de varsayabiliriz.

III. CRONE'UN İDDİALARININ ELEŞTİRİSİ

Metinden Elde Edilen Delil

Crone merfû hadisin sıhhatini, rivâyetin bütün metnini vermeksizin ve onu rivâyet edenlerin bulunduğu herhangi bir isnadı incelemeksizin reddeder. Biz incelememize metin ile başlıyoruz. Crone bu metnin önemini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Hz. Peygamber yalnızca bir kız vâris bırakan veya hiçbir vârisi olmayan kişilerin mal varlıklarının üçte birinden fazlasını vasiyet edemeyecekleri hükmünü vaz etmiştir” (vurgu bana aittir).²⁵ Ne var ki hem müslüman hem de gayri müslim araştırmacılar Hz. Peygamber'in vasiyetleri terekenin üçte biri ile sınırlamasının, bir veya daha fazla vâris bırakan bir adam hakkında olduğunda müttefiktirler. Diğer yandan bildiğim kadarıyla Hz. Peygamber'in hiçbir vâris bırakmadan vefat eden kişilerin vasiyetleri hakkında da üçte bir tahdidini vazettiğini söyleyen ilk batılı araştırmacı Crone'dur. Biraz sonra da hatırlanacağı üzere bu varsayım Crone'un merfû hadisin sıhhati hakkındaki olumsuz kanaatini ifade ettiği ikinci iddiasının anlaşılmasında hayati rol oynar. Çünkü bu varsayım vârislerin yokluğu durumunda vasiyetler hakkında herhangi bir tahdit kabul etmeyen ve Crone'a göre Hz. Muhammed'in bu konuda söylediklerini unutmuş görünen Iraklılar hakkındaki iddiasının temel taşıdır. Açıkta ki nebevî sünnet hakkında böyle bir yorumun bir şekilde temellendirilmesi gerekir, fakat Crone -yaptığı yorumla lâzım olan delil sanki bunlardan birinde ya da diğerinde bulunabilirmiş gibi-, “bu hadisin muhtelif tarikleri hakkında müracaat için”²⁶ Speight ve Powers tarafından yazılan ayrı ayrı iki makaleye işaret etmekle yetinir. Ne var ki ben Crone'un işaret ettiği makalede ya da başka bir yerde, hadiste anlatılan olayın gerçekleştiği sırada Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın hiç vârisi olmadığını kesinlikle söylemiş değilim. Speight'in de böyle bir iddia ortaya attığı vâki değildir. Gerçekte, Speight tarafından toplanan ve üçte bir oranının zikredildiği on beş farklı metin içinden yalnızca bir tarikte şöyle bir ifade vardır: “benim ebeveymimden ve çocuklarımdan başkası mirasıma konacak”,²⁷ dokuz tarikte Sa'd'ın bir kızı

²⁵ a.g.e., s. 94.

²⁶ a.g.e., s. 156 (dipnot 34).

²⁷ Speight, “Growth of a Tradition”, s. 262-63 (no. 17). Benim tercümem metnin Arapça'sındaki “أورث كلاله” ifadesinin karşılığıdır. Speight bunu “vâris olarak ne bir ebeveyn ne de çocuklar bırakacağım” diye tercüme eder, ben ise daha önce şöyle tercüme etmişim: “Bir ebeveyn yahut herhangi bir çocuk bırakmadan öleceğim” (benim “Reassessment” isimli makalemde s. 52'ye bakınız). Bu son iki tercüme, Arapça metnin klasik şârihleri tarafından kabul edilen mânasını tam olarak yansıtmamaktadır. “أورث كلاله” ifadesi Kur'an'daki Nisâ sûresinin 12. âyetinin ikinci yarısında yer alan anlaşılması zor “يورث كلاله” ifadesiyle alâkalıdır. Erken dönemde yaşayan müslüman âlimler “كلاله” kelimesinin ölen kişiye mi (“ebeveyn veya çocuk olarak herhangi bir vâris bırakmadan ölen kişi”) yoksa ölen kişinin vârislerine mi (“ebeveyn ve çocuklar dışında kalan bütün vârisler”) işaret ettiği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Benim

olduğu söylenmektedir;²⁸ beş tarikte ise Sa'd'ın ailesi hakkında herhangi bir bilgi yoktur.²⁹ Kanaatime göre bu beş metin Sa'd'ın vârisi olup olmadığı hakkında bilgi kaynağı olarak kullanılamaz.³⁰ Oysa bana verdiği bilgiye göre, Crone vasiyetleri terekenin üçte biri ile tahdit eden nebevî hükmün hiçbir vârisi olmayan kişiler hakkında geçerli olduğu sonucuna bu beş metinden hareketle ulaşmıştır. Bu metinlerde Sa'd'ın ailesi hakkında herhangi bir bilginin açıkça bulunmaması, Crone'a ve Zâhiri fakih İbn Hazm'a (ö. 1064 m.) göre Sa'd'ın vârisi olsun olmasın üçte bir tahdidinin geçerli olduğunu göstermektedir.³¹

Crone'un bugün kabul ettiği üzere bu iddia, İslâmî görüşün temel eğilimine ters düşmektedir.³² Açıkça görülmektedir ki; İbn Hazm Sa'd hadisinin hiçbir vâris bırakmadan vefat eden kişilerle alâkalı olduğunu söyleyen tek müslüman hukukçudur. Bu tek istisna hariç tutulacak olursa, benim tanıdığım hiçbir İslâm hukukçusu, hadisteki Sa'd'ın ailevî durumu hakkındaki sükûtu bu şekilde anlamamıştır. Tersine standart bir hukukçu bu hadisi, kişinin en az bir vâris bırakarak vefat ettiği duruma has üçte bir tahdidini vazedenden rivâyet olarak kabul eder.³³ Bu durumda bizim şu sonucumuz doğrulanmış olmaktadır: Speight tarafından derlenen metinlerde görüldüğü kadarıyla İslâm geleneğinde, mûrisin bir veya daha fazla vâris bıraktığı durumlarda Hz. Peygam-

bildiğim kadarıyla bu ikisi dışında üçüncü bir ihtimal bulunmamaktadır. Tartışma şu neticeye ulaşan Taberî tarafından çözüme kavuşturulmuştur: "كلالة" ebeveyn ve çocuklar haricinde ölen kişiye vâris olan şahıslar demektir "الكلالة الذين يرثون الميت من عدى ولده ووالده". Bu durumda Sa'd'a izâfe edilen sözdeki "أورث كلالة" ifadesi en iyi şöyle tercüme edilebilir: "Ebeveynimden ve çocuklarımdan başkaları benim mirasımı alacak". "كلالة" hakkındaki tartışmalar için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, Kahire 1373/1954, IV, 283-289; ayrıca benim makaleme de bakınız: "The Islamic Law of Inheritance Reconsidered: A New Reading of Q. 4: 12b", *Studia Islamica*, LV (1982), s. 61-94, özellikle s. 62-70.

²⁸ Speight, "Growth of a Tradition", 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18 ve 19 numaralı rivayetler. Ayrıca krş. Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, Karaçi 1970-72, IX, 65-66 (hadis no: 16309 ve 16310). Burada Sa'd'ın kızından ergenlik çağına erişmiş kız anlamında câriye olarak bahsedilir. Bu bilgiyi Crone ve Cook'a borçluyum.

²⁹ Speight, "Growth of a Tradition", 5, 6, 7, 8 ve 15 numaralı rivayetler.

³⁰ Bu sükûtu metnin tarihî gelişimi bağlamında açıklamaya çalışan bir deneme için yine benim makaleme bakınız: "Reassessment", s. 51-53.

³¹ Patricia Crone, hususi görüşme, 8 Haziran 1988. bk. Ali b. Ahmed b. Hazm, *el-Muhallâ*, Kahire 1970, X, 425-426.

³² Patricia Crone, hususi görüşme, 8 Haziran 1988.

³³ Meselâ bk. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, Kahire 1952, V, 44. Burada İbn Hacer el-Askalânî'nin hadis hakkındaki yorumu şöyle nakledilmektedir: "Sünnet [vasiyetleri] vârisleri olanlar için üçte bir oranı ile tahdit ederken, vârisleri olmayanlar [bütün mal varlıklarını vasiyet etmekte] özgür bırakılmışlardır". Ayrıca bk. Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), Kahire 1963-67, VI, 303.

ber'in vasiyeti terekenin üçte biri ile tahdit ettiği kabul edilmekte, fakat mürisin hiçbir vâris bırakmadığı durumlar hakkında Hz. Peygamber'in herhangi bir şey söylediği nakledilmemektedir. Aslında hadisin altı tarîkinde Sa'd'ın malının üçte birinden fazlasını vârislerinden başkasına vasiyet etmesine müsaade etmeyişinin sebebini Hz. Peygamber şu sözleriyle açıkça göstermektedir: "Senin vârislerini zengin bırakman, onları dilencilik yapacak kadar ele güne muhtaç bırakmandan hayırlıdır."³⁴ Başka bir rivâyette de Sa'd malının büyük kısmını vârislerinden başkasına bırakma isteğini "vârislerim zaten zengin" sözleriyle açıklamaktadır.³⁵ Crone'un vasiyetler hakkındaki tahdidin altında yatan temel mantığın vârislerin çıkarlarını korumak olduğunu söylemesi ne kadar garip ise, tahdidin aynı zamanda hiçbir vâris bırakmadan vefat eden kişi hakkında vârid olduğunu iddia etmesi de o kadar gariptir.

Öyle anlaşılıyor ki; Crone İslâm hukukunun temeli hakkındaki teorisi için destek ararken, bir yanlışlık yapmış ve bu hadisin içine vâris bırakmadan vefat eden müris olayını katıştırmıştır. Bu yanlış okumayı tespit ettiğimize göre Crone'un nebevî hükmün sıhhati aleyhindeki üç iddiasını yeniden incelemeye başlayabiliriz.

Birinci iddia. Üçte bir tahdidi hakkındaki doktriner ihtilâf Crone'un iddia ettiği kadar büyük olamaz. Onun birinci durum diye verdiği 'vasiyetler hakkında hiçbir sınırlama yoktur' iddiası yaygın olarak kabul görmediği için 'temelden' bir ayırım sayılamaz. İmâmîler'den naklettiği iki örnek olan Küleyni (ö. 939 m.) ve Tûsî (ö. 1068 m.) kabul edileceği üzere nisbeten muahhar olmaları bir yana, kendisinin söylediğine göre bizzat İmâmîler tarafından reddedilmişlerdir. Hatta Sünnîler ile Şîiler arasında Hz. Muhammed'in vârisinin kim olduğu hakkındaki tartışma açısından bakılacak olursa, imamlardan birini, bir kimseyi kendisinin mutlak vârisi olarak tayin etmek isteyen kişinin hakkını savunurken görmek şaşırtıcı değildir.³⁶

Crone var saydığı birinci durum hakkında ek delil olarak, kişinin bütün mal varlığını vasiyet edebileceği görüşünde olduklarına inandığı üç kişiden örnekler verir. Bunlar bir kişinin bütün mal varlığını hayır kurumlarına bağışlayabileceği anlamında bir söz söyleyen Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720),³⁷ bütün varlığını kız kardeşi ile yeğenine vasiyet eden ve böylelikle erkek kadre-

³⁴ Speight, "Growth of a Tradition" (metinde 'vârisler' yerine 'aile' denilen) 10 ve 11 numaralı rivayetler ile 14, 16, 18 ve 19 numaralı rivayetler.

³⁵ a.g.e., 15 numaralı rivayet. Dikkat ediniz ki bu rivayet Sa'd hadisinin vâris bırakmadan vefat eden kişilerle ilgili olduğu sonucuna ulaşan Crone'un bu sonuç için esas aldığı beş tarikten bir tanesidir.

³⁶ Siyasî haleflik ile miras arasındaki ilişki hakkında benim kitabıma bakınız: *Studies in Qur'ân and Hadîth: The Formation of the Islamic Law of Inheritance*, Berkeley 1986, s. 113-123.

³⁷ Crone, *Islamic Patronate*, s. 95.

şini mirasından mahrum bırakan Süfyân es-Sevrî (ö. 161-778)³⁸ ve neticede başarısız olmakla birlikte, mal varlığını Fâtımî Halîfe'sine miras bırakarak kendi oğullarını mirasından mahrum etmeye çalışan Fâtımî komutan Ceş b. Simsâme'dir (ö. 309-921).³⁹

Fakat bu delil müselleme değildir. Abdürrezzâk'ın bize naklettiğine göre Ömer b. Abdülazîz, Arapça metinde "يصدق بماله كله" şeklinde kendisinden bahsedilen bir adam hakkında aşağıdaki kararı vermiştir:

Eğer bu şahıs malını açık bir hayır işine (في حق) tahsis ederse, onun malının tamamında kendisinden daha fazla hak sahibi kimse yoktur. Diğer yandan bu şahıs malını diğer vârislerini hariç tutup sadece bir tanesine verecek olursa, bu durumda üçte bir oranı ile tahdit edilecektir.⁴⁰

Crone Arapça'daki "يصدق بماله كله" ibaresini "bütün mal varlığını vasiyet eden kişi" olarak anlamaktadır. Fakat bu ibareyi "bütün mal varlığını bir hayır kurumuna/vakfa bağışlayan kişi" şeklinde anlamak da mümkündür.⁴¹ Hukukçuların ifade ettiği gibi, bağış olarak verilen bir hediyein veya sadakanın miktarı hakkında, hayatta olanlar arasında yapılmak ve bağışı yapanın vârisleri zararına kullanılmamak kaydıyla, her hangi bir sınırlama söz konusu değildir.⁴² Ceş b. Simsâme örneğinde ise iki problem vardır. Birincisi onun son vasiyeti (vasiyye) hakkındaki belge, halifenin Zeydân isimli bir hizmetçisi tarafından ortaya çıkarılmıştır ki bu şahıs vasiyetten kendine pay çıkarmaya çalışmaktadır. İkincisi Makrîzî'nin aynen veya meâlen nakline göre son vasiyet şu şekildedir: "Bunun tamamı müminlerin emîri Hâkim-Biemrillâh'a aittir ve çocukları onun hiçbir kısmından pay alma yetkisine sahip değildir".⁴³ Fakat burada 'bağlamı bilmediğimiz için 'bunun tamamı' denilen yerde kullanılan 'bu' kelimesinin Ceş'in mal varlığının tamamına mı yoksa üçte birine mi işaret ettiğini bilemiyoruz. İkinci şıkkın geçerli olması durumunda vasiyet kanunî ahkâma uygundur demektir.

³⁸ a.g.e., s. 95 ve s. 157 (dipnot 46). Burada H.-P. Raddatz, *Die Stellung und Bedeutung des Sufyân at-Tauri*, Bonn 1967, s. 49'dan alıntı yapılmaktadır. Ayrıca bk. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, Kahire 1969, s. 498; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1957, VI, 372; Bayard Dodge (tahrir ve tercüme), *The Fihrist of al-Nadim*, New York 1970, I, 546.

³⁹ Crone, *Islamic Patronate*, s. 95 ve s. 157 (dipnot 44).

⁴⁰ Abdürrezzâk, *Musannef*, IX, hadis no: 16375 ve 16398.

⁴¹ تصدق fiili ile صدق kelimesinin hem vasiyet hem de bağış için kullanılabilmesi, vasiyet ile hayır kurumu arasında bir karışıklığa yol açmış olabilir. Aşağıda 41 numaralı dipnota bakınız.

⁴² Meselâ bk. Şevkânî, *Neyl*, V, 33. Şevkânî burada Ebû Talha'nın akrabaları için yaptığı bağışın nakledildiği bir merfû hadis vesilesiyle şunları söylemektedir: "[Bu hadis] hayatta olan bir kişinin maraz-ı mevtinden önce malının üçte birinden fazlasını bağışlamasının câiz olduğunu ispatlamaktadır, (جواز الصدق من الحي في غير مرض الموت بأكثر من ثلث ماله) çünkü [Hz. Peygamber] Ebû Talha'nın yaptığı bağış için bir miktar belirlemesini istememiştir. Oysa Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın hastalığı sırasında ona 'üçte bir olur, ama üçte bir de çoktur' demiştir."

⁴³ Takiyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *İttîzü'l-hunefâ*, Kahire 1971, II, 33.

İlaveten Crone'un biraz önceki deliller hakkındaki yorumu doğru olsa bile şu gerçek değişmez: Süfyân ve Ceyş hakkındaki örnekler hukuk doktrininden çok hukuk pratiğiyle alakalı olduğu için, bunların doktriner ihtilâf bakımından bir mâna ifade etmediklerini söylemek haklarında yapılabilecek en iyi açıklamadır. Filhakika bir kişi üçte bir tahdidini pratikte görmezden gelen veya hile yapmak suretiyle hükümsüz bırakan müslümanlarla ilgili pek çok örneği kolaylıkla bulabilir. Dahası Süfyân'ın zamanındaki hukuk doktrini Crone'un iddia ettiği gibi hâlâ istikrar kazanmamış vaziyette olsaydı Süfyân'ın rivâyet ettiği hadis, sonradan gelen birisi tarafından Sa'd'ın veya başka bir sahâbinin bütün malını vasiyet etmesine izin veren bir merfû hadis haline getirilmesi beklenebilirdi.⁴⁴

Crone'un üçüncü temel görüşü olarak verdiği (vârislerin yokluğu durumunda vasiyetler üzerinde tahdit yoktur) şıkkı ile dördüncü temel görüşü olan (vârisler olmasa bile vasiyetler hakkında tahdit söz konusudur) şıkları hakkında İslâm hukukçularının ihtilâflarına gelince; bunların nebevî sünnet ile muvafakat veya uyumsuzluğunu açıklamaya gerek yoktur, çünkü İslâmî gelenekte Hz. Muhammed'in vâris bırakmadan vefat eden kişiler hakkında herhangi bir kural koyduğundan bahsedilmez. Bu mesele Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun takipçileri tarafından ele alınmıştır. Hz. Peygamber yahut Kur'an tarafından hususi olarak ele alınmayan bir mesele üzerinde İslâm âlimlerinin ihtilâf etmeleri kesinlikle garipsenecek veya yadırganacak bir durum değildir. Üstelik eğer Crone haklı olsaydı vârislerin yokluğu durumunda vasiyetlerde tahdidin söz konusu olduğuna inanan İslâm âlimlerinin kendilerini desteklemek için Hz. Peygamber'in sünnetinden (yani Sa'd hadisinden) yardım almaları beklenirdi. Oysa eğer yanlış bilmiyorsam, yukarıda zikrettiğimiz İbn Hazm dışındaki İslâm âlimleri böyle bir şey yapmamışlardır.

İkinci iddia: Kanunî mirasçılarının yokluğu durumunda vasiyetler hakkında herhangi bir tahdit koymayan Iraklılar Hz. Peygamber'in bu konudaki hükmünü unutmuş değillerdir. Çünkü Hz. Peygamber'in bu konuda bir karar verdiği rivâyet edilmemiştir.

Üçüncü iddia (a): Crone bazı hukukçuların bu konuda serbest, bazılarının ise katı tutum takınmalarını ve katı tutum takınanların dörtte bir veya beşte bir gibi sınırlamaların üçte bir tahdidine göre daha iyi olduğunu söylemelerini garipsemektedir. Ona göre Hz. Peygamber vasiyetleri hakikaten üçte bir ile sınırlandırmış olsaydı bu şekildeki ihtilâfları açıklamak mümkün olamazdı. Oysa rivâyetin bütün metnini incelediğimiz zaman Crone'un Hz. Peygamber'e

⁴⁴ Hem Sa'd hadisinin hem de vasiyetler üzerindeki tahditlerin zikredildiği diğer hadis (bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, IX, hadis no: 16358, 16361 ve 16365) râvisi olan Süfyân gibi ileri gelen bir hadis üstadının üçte bir tahdidini görmezden geleceğini düşünmek, itiraf edelim ki zordur. Böyle bir durumda Süfyân olsa olsa kendi prensibine sadık kalmamış olurdu.

atfedilen bir sünnet üzerinde ihtilâf gibi gördüğü şeyin aslında Hz. Muhammed'in söylediği bildirilen sözün tam bir açılımını ortaya koyma gayretinden başka bir şey olmadığını görürüz. Sa'd ile Hz. Muhammed arasındaki diyalogun sonunda Sa'd malının üçte birini vasiyet edip edemeyeceğini sormakta ve Hz. Peygamber'den şu cevabı almaktadır: "Üçte bir olur, ama üçte bir de çoktur [veya: büyük bir orandır]".⁴⁵ Benim daha önce başka bir yerde açıkladığım gibi üçte bir oranı maksimum sınırdır, ancak bir vasiyetin ideal oranı değildir. İslâm âlimleri ideal oranın dörtte bir veya beşte bir gibi oranlar olabileceği hakkında sonradan ihtilâf etmişlerdir. Fakat böyle ihtilâflar ne bu âlimlerin hadisi bilmediklerine, ne de bildikleri halde görmezden geldiklerine dair delil olarak kullanılabilir.⁴⁶

Üçüncü iddia (b): Hz. Peygamber'in vasiyetler hakkında yalnızca üst sınırları belirlediği anlaşıldığına göre, üçte birden daha büyük oranda tahdidi kabul eden Iraklılar'ın görüşlerini savunmak için Hz. Peygamber'in sünnetinden başka bir kaynağa başvurmalarında garipsenecek bir şey kalmamaktadır. Bu sebeple el-Enfâl sûresinin 42. âyetinden⁴⁷ destek alan Iraklı bir fakih'in, Allah'ın vasiyetleri beşte bir ile sınırlandırdığını söylemesi peygamber sünnetinin bilinmediğine delil olarak kullanılamaz.

Yukarıdaki açıklama ve görüşler Crone tarafından derlenen tarihî verilerin yeniden gözden geçirilmesinin münasip olacağına işaret etmektedir. Vasiyetler üzerindeki tahditler hakkında bize ulaşan bütün rivâyetleri ve doktrindeki görüşleri dikkate alacak olursak, Crone'un söylediği gibi dört farklı görüşün değil, temelde bir görüş ile iki tâli görüşün olduğunu anlarız. Crone'un tasnifinde büyük oranda muğlak hale gelen temel görüş aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

1.0. Vârislerin bulunması halinde bir kişi malının en fazla üçte birini vasiyet edebilir.

⁴⁵ الثالث والثالث كثير. Hz. Peygamber'in hükmünü aktaran on beş tarikten on üçünde bu ifade yer almaktadır. bk. Speight, "Growth of a Tradition", 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 ve 19 numaralı rivayetler. Bir kişi tahdidin miktarı hakkında İslâm âlimlerinin ihtilâflarını te'lif etmek maksadıyla bu ifadenin hadis metnine ilâve edildiğini söyleyebilir. Ancak böyle bir iddianın ispatlanması gerekir.

⁴⁶ Benim "Reassessment" adlı makaleme bakınız: s. 37, no. 1, 7. mesele. Burada ben erken dönemde yaşayan İslâm âlimlerinin vasiyetin makbul oranı hakkındaki ihtilâflarını bu konudaki nebevî emrin uydurma olduğuna dair delil sayan Schacht'a cevap vermiştim. Fakat buna rağmen Crone bu noktayı benim Schacht eleştirimin haklılığını gösteren bir referans olarak almamıştır (*Islamic Patronate*, s. 156, no. 39). Üçte bir oranının vasiyet için ideal değil maksimum sınır olduğu hakkında bk. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire 1969, II, 362-63; el-Mübârefürî, *Tuhfe*, VI, 301.

⁴⁷ [Doğrusu 41. âyettir. (çev.)]

Hız. Peygamber'in sarıh bir sünneti üzerine bina edilen bu görüş klasik-öncesi âlimler⁴⁸ ile klasik ekoller⁴⁹ tarafından temsil edildiği üzere, Sünnîler'in ortak görüşüdür. Ca'fer eş-Sâdık'ın münferit muhalefeti bir kenara bırakılacak olursa, bu aynı zamanda İmâmîler'in de kabul ettiği görüştür.⁵⁰ Üstelik bu görüş aynı zamanda üçte birden daha katı bir tahdidi savunanların iddialarıyla da tamamen uyumludur.⁵¹

İki tâli görüş ise vârislerin yokluğu durumundaki vasiyetlerin tanzimi hakkındadır ki Hız. Peygamber bu mesele ile bizzat ilgilenmemiştir:

1.1 Vârislerin yokluğu halinde herhangi bir tahdit söz konusu değildir.

Bu klasik devir öncesi Iraklılar'ın tamamı ile Irak'ta ortaya çıkan bütün klasik ekollerin görüşüdür.⁵²

1.2 Üçte bir tahdidi kanunî mirasçılardan yokluğu durumunda geçerlidir.

Klasik öncesi âlimler içinde Mâlik, Şâfiî, (bir görüşe göre) Ahmed b. Hanbel ile Evzâî bu görüştedirler. Klasik ekollerden Mâlikîler, Şâfiîler, bazı Hanbelîler ve Zâhirîler bu görüşü savunmuşlardır.⁵³

Demek ki metinden kaynaklanan deliller Crone'un peygamber hadisinin sıhhati aleyhindeki iddiası için çok fazla destek sağlamamaktadır. Buradan itibaren isnaddan elde edilen delilleri incelemeye geçebiliriz.

İsnaddan Elde Edilen Delil

Eğer üçte bir tahdidinin Hız. Peygamber'e isnadı Crone'un iddia ettiği gibi uydurma ise bu rivâyetin nerede, ne zaman ve kim tarafından uydurulduğuna dair isnadların bize bazı ipuçları vermesi gerekir. Fakat Crone rivâyetin zaman veya mekân bakımından menşeiini, yahut onu uyduranın kimliğini tespit etmeye yönelik herhangi bir gayret göstermemektedir.⁵⁴ Ben bunları tespit

⁴⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Kahire 1951, II, 763-64 (no: 4); Abdürrezzâk, *Musanef*, IX, 64-65 (hadis no: 16357-16360); Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, *el-Müsned*, Karaçi 1963, I, 36 (hadis no: 66); Beyhakî, *Sünen*, VI, 268-69. Ayrıca *Kütüb-i Sitt'e*'ye de bakınız.

⁴⁹ Ebû Bekr Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâyi'*, Kahire 1971, X, 4837 vd.; İbn Rüşd, *Bidâye*, II, 361 vd.; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, Bulak 1321-26, IV, 101, 105-6; İbn Kudâme, *el-Mugni*, Kahire 1968, VI, 137 vd.; Ebû Gânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Beyrut 1974, II, 182 vd. Bu son metnin ilgili kısmını fotokopi çekerek benim için temin eden Patricia Crone'a müteşekkirim.

⁵⁰ Kaynaklar için bk. Crone, *Islamic Patronate*, 156-57 (40-43. dipnotlar). krş. Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *en-Nihâye*, Beyrut 1970, s. 604 vd.

⁵¹ Kaynaklar için bk. Crone, *Islamic Patronate*, s. 157 (47-50. dipnotlar).

⁵² Kaynaklar için bk. *a.g.e.*, s. 157 (51-58. dipnotlar).

⁵³ Kaynaklar için bk. *a.g.e.*, s. 157 (59-62. dipnotlar).

⁵⁴ Bu çok şaşırtıcıdır, çünkü Crone kitabın daha önceki bir yerinde şöyle demektedir: "Nerede ve ne zaman tedavüle çıktığı belirlenmediği sürece, bir rivâyetin muhtevasının neredeyse hiç önemi yoktur", (*a.g.e.*, s. 27). Hadislerin tarihini belirleme meselesi hakkında bk. Michael

edebilmek maksadıyla, Speight tarafından işaret edilen ve içinde merfû hadisin yer aldığı on beş rivâyetin isnadlarını bir araya getirdim. Bunlar şekil 1’de şema halinde gösterilmiştir.

[Bkz. yan sayfadaki tablo]

Şekil 1’de yer alan bilgiler aşağıdaki gibi özetlenebilir: Peygamber’den gelen hüküm sahâbî Sa’d b. Ebû Vakkâs tarafından yedi farklı kişiye aktarılmıştır: Amr b. Kârî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Âişe bint Sa’d, Mus’ab b. Sa’d, Muhammed b. Sa’d, Âmir b. Sa’d ve (Ebû Hişâm) Urve b. Zübeyr. Bu yedi kişiden ilk ikisi sahâbî, kalan beşi tâbiîdir. Bu yedi kişi de hadisi büyük oranda birbirinden farklı tariklere aktarmışlardır. İki grup rivâyet (5, 6, 8 ve 15 numara bir yanda, 10, 14, 16, 18 ve 19 numara diğer yanda) arasında kısmî bir örtüşme olsa da rivâyetlerden altı tanesi (7, 9, 11, 12, 13 ve 17 numaralar) tamamıyla müstakil tarîkler ile aktarılmıştır. Üstelik isnad şemasında sadece iki temel müşterek râvi⁵⁵ yahut anahtar râvi yer almaktadır: Sa’d b. Ebû Vakkâs ile ismi yedi farklı rivâyetin isnadında (10, 11, 12, 14, 16, 18 ve 19 numaralar) görülen oğlu Âmir.⁵⁶

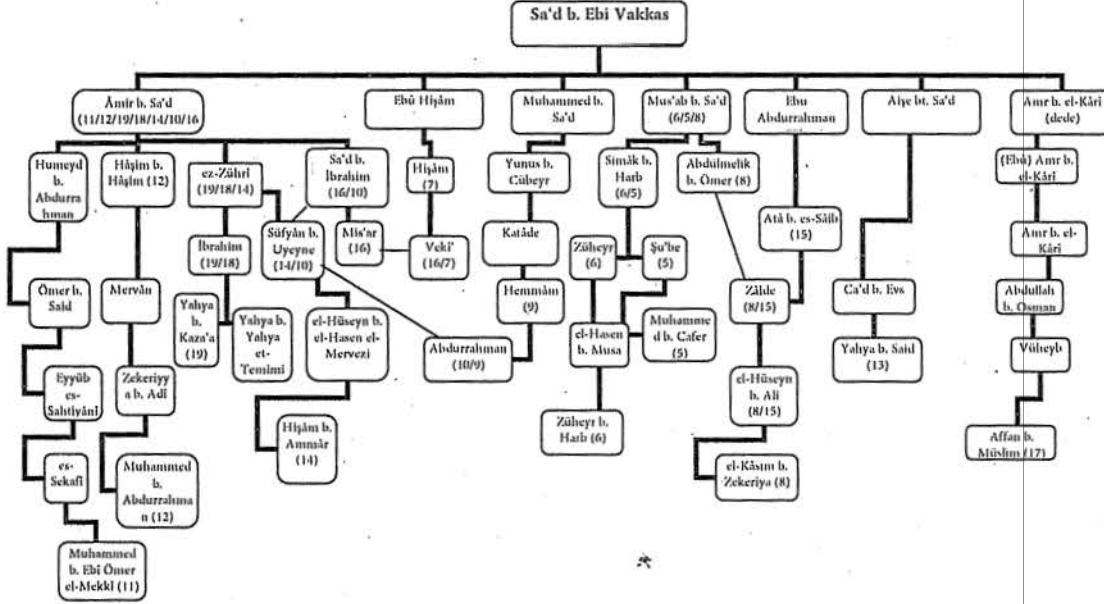
Bu bilgilerden hareketle rivâyeti ilk olarak tedâvüle çıkaran kişinin kimliğini tespiti gayret edebiliriz. Burada vurgulamak lâzımdır ki, biz tahmin ve faraziye sınırları dahilinde bir faaliyet yürütmekteyiz. Çünkü bugünkü bilgilerimiz itibarıyla bir isnadın sahih yahut uydurma olduğunu kesin biçimde ispatlamamız mümkün değildir. Tekrar konumuza dönecek olursak; öncelikle mesele hakkındaki iki farklı yaklaşımı kısaca tasvir etmeme izin veriniz: Birincisi Schacht’ın görüşünü destekleyenler muhtemelen şunu iddia edeceklerdir: üçte bir tahdidi ya yukarıda bahsi geçen ihtilâfın bir sonucu olarak, yahut fıkıhla ilgilenen yaşlı bir tâbiî -Simâk b. Harb⁵⁷ (Kûfe, ö. 123), İbn Şihâb ez-

Cook, *Early Muslim Dogma, A Source-Critical Study*, Cambridge 1981, 11. bölüm; G.H.A. Juynboll, *Muslim Tradition: Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith*, Cambridge 1983; Crone, *Islamic Patronate*, s. 27-31.

⁵⁵ [Müşterek râvi teriminin, klasik hadis usûlündeki *medâr* terimi ile eş anlamlı olduğunu söyleyen Juynboll’un iddiaları hakkında bk., “(Re)appraisal of some Technical Terms in *Hadith Science*”, *Islamic Law and Society*, 8 (2001), s. 303-349. Juynboll’un iddiasının eleştirisi için bk. Halit Özkan, “The Common Link and its Relation to the *Madâr*”, *Islamic Law and Society*, 11 (2004), s. 42-77. (çev.)].

⁵⁶ Râvilerin yaşadıkları yer açısından bakılırsa; Sa’d’ın hadisi aktardığı yedi râviden altı tanesi Medinelî’dir. Bu altı râvinin yer aldığı isnadlardan bir tanesi (19 numara) sadece Hicaz’da rivayet edilmiş, diğerleri (7, 10, 12, 13, 14 ve 17 numaralar) Hicaz’dan Suriye, Basra, Kûfe, Bağdat ve Nişâbur’a aktarılmıştır. Yedinci kişi olan Sülemî Kûfe’lidir ve onun isminin yer aldığı tarîk (15 numara) sadece Kûfe’de rivayet edilmiştir. Demek ki, sadece Hicaz’a ait (19 numara) bir, sadece Kûfe’ye ait (15 numara) bir isnad ile on üç adet karışık isnad buluyoruz.

⁵⁷ Simâk’ın adı özellikle İkrime’den aldığı rivayetleri ref etmesi sebebiyle anılır. bk. Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu Meşâhiri ulemâi’l-emsâr*, Kahire 1379/1959, s. 110 (no. 840); Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *el-Kâşif*, Kahire 1392/1972, I, 403 (no. 2126); a.mlf., *Mizânü’l-*

Şekil 1: Üçte bir tahdidini ihtiva eden isnadlar. (Speight'in "Growth of a Tradition"u esas alınmıştır)

Zühri⁵⁸ (Medine, ö. 124) veya Abdülmelik b. Umeyr⁵⁹ (Basra, ö. 136)- tarafından icat edilmiştir. İkinci durumda hadisi icat yahut vazedenden kişi, Hz. Peygamber'in en meşhur sahâbilerinden biri olan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı ölüm döşeğinde ziyaretinde vasiyet tahdidi için uygun bağlamı veya 'doğal ortamı' bulmuş olmaktadır. Hâdise meşhur olmakla kalmamakta, aynı zamanda onunla bir şekilde bağlantısı olan herkese itibar kazandırmaktadır. Dolayısıyla itibarını artırmak isteyen bir başka tâbiî, aynı uydurma hikâyeyi almış, muhtemelen bir iki küçük ayrıntı da ilâve ederek uydurma bir isnad vasıtasıyla kendisini de rivâyetin içine katmıştır. Sonra bir başka tâbiî, sonra bir başkası aynı şeyi yapmış, en sonunda isnad şekil l'de gösterildiği gibi 'yayılan' kadar bu iş böylece devam etmiştir.⁶⁰

Bu yaklaşıma pek çok bakımdan karşı çıkılabilir. Öncelikle şu husus dikkat çekicidir ki, kaynaklar üçte bir tahdîdinin ilk olarak Hz. Peygamber'e ait bir söz değil de bir tâbiîye ait kişisel görüş şeklinde ortaya çıktığını iddia etmeye yarayacak hiçbir delil ihtiva etmemektedir.⁶¹ İkincisi Sa'd b. Ebû Vakkâs aşağı yukarı hicrî 55 yılına kadar hayatta kalmıştır.⁶² Dolayısıyla rivâyetin hicrî birinci asrın sonlarında yaşayan sözde uydurmacısının, hicrî 10 yılında ölüm döşeğinde olan bir şahıs rolünü oynaması için Sa'd'ı seçmiş olması şüpheli uydurmaktadır.⁶³ Son olarak şu husus hem çok garip hem de çok dikkat

⁵⁸ Zühri'nin 2200 hadis rivayet ettiği söylenmektedir ki bunların yarısının isnadları vardır. bk. İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 66 (no. 444); Zehebi, *Kâşif*, III, 96 vd. (no. 5234); a.mlf., *Mizân*, IV, 40 (no. 8171); İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 445 vd. (no. 732).

⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 412.

⁶⁰ İsmi rivâyetin yedi farklı tarihinde (10, 11, 12, 14, 16, 18 ve 19 numaralar) görülen Sa'd'ın oğlu Âmir tarafından rivâyetin ilk defa tedavüle çıkarıldığı, Âmir'in isminin yer almadığı ve içinde müşterek râvi bulunmayan diğer sekiz tarîke (5-9, 13, 15 ve 17 numaralar) ise daha sonra geçtiği de alternatif olarak iddia edilebilir. İsnadların yayılması hakkında bk. Schacht, *Origins*, s. 166 vd.; Cook, *Early Muslim Dogma*, s. 109-11.

⁶¹ Fakat bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, IX (hadis no. 16367) ve Beyhakî, *Sünen*, VI, 269. Bu kaynaklarda İbn Ömer (veya Ömer)'in şöyle dediği nakledilmektedir: "Üçte bir oranı malın orta kararındır; ne çok fazladır, ne çok azdır" (الثالث وسط من المال، لا بحث ولا شطط). Bu bir tâbiî veya sahâbi görüşü olup sonradan merfû hadis haline getirilmiş olabilir. Diğer yandan muhtemeldir ki, İbn Ömer, vasiyetleri üçte bir veya daha azı ile sınırlayan doktrin ile, çoğu zaman bu sınırı ihlal etme gayretlerinin gözlemlendiği uygulama arasındaki gerilime işaret etmektedir. Bir tâbiî görüşünün merfû hadis haline getirilme sürecinin nasıl işlediğini görmek için, benim makalede yer alan "vârise vasiyet yoktur" hukukî prensibi hakkındaki tartışmaya bakınız: "On the Abrogation of the Bequest Verses", *Arabica*, 29 (1983), s. 246-95, özellikle 267-80.

⁶² H. A. R. Gibb ve J. H. Kramers (editörler), *The Shorter Encyclopaedia of Islam*, Ithaca 1953, s. 482.

⁶³ Bu itiraz Crone'un iddiasını zayıflatmaz, çünkü onun iddiasına göre bu rivâyet esasında Sa'd b. Havle isimli biri hakkında vârid olmuştur (*Islamic Patronate*, s. 157, no. 63). Burada Crone Speight'ten daha ileri gitmiş görünmektedir. Çünkü Speight kendi 4 numaralı isnadında Sa'd b. Havle'nin adının, tartışmadaki bir noktaya destek olması maksadıyla metne ilâve edildiğini ve Hz. Muhammed'in sahâbilere hasta ziyareti yaptığına dair aslında iki hikâye olduğunu

çekici bir tesadüftür: Emevî Devleti'nin farklı şehirlerinde yaşayan ve muhtemelen birbirlerinden bağımsız hareket eden yarım düzine tâbiî, üçte bir tahdidinin menşeiini göstermek için, hepsi aynı sahâbîde birleşen uydurma isnadlar vasıtasıyla Hz. Peygamber'e kadar ulaşan bir tek hikâyeyi kullanmışlardır. Eğer üçte bir tahdidi gerçekte yaşlı bir tâbiî tarafından icat edilmiş olsaydı, genç tâbiîlerden en azından bazılarının bu hikâyenin Hz. Peygamber ile bir başka sahâbî arasındaki diyalogdan kaynaklandığını söylemesi beklenirdi. Böylece kendileri için hem hususi, hem de uydurmacılık ithamlarına karşı daha kolay savunabilecekleri bir şey meydana getirmiş olurlardı.

Şimdi ikinci yaklaşımı yani rivâyeti ilk defa tedavüle çıkartan kişinin Sa'd'ın kendisi olduğu yaklaşımını inceleyebiliriz. Olaya bu açıdan bakarsak isnadların gerçekten de tam olarak İslâmî geleneğin bize söylediğine uygun şekilde yayınlaştığını görürüz. Böyle olduğunu farzederek de rivâyetin ilk olarak ne zaman tedavüle çıkarıldığını tespit etme meselesine geçiş yapabiliriz. Sa'd'ın nebevî hadisi aktardığı kişilerden dördünün kendi çocuğu olması (Âişe, Mus'ab, Muhammed ve Âmir) ve hiçbirinin Sa'd ile Hz. Peygamber arasındaki diyalogun gerçekleştiği hicrî 10 tarihinde henüz dünyaya gelmemiş olmaları şaşırtıcıdır. Bu dördü hikâyeyi gerçekleştirdiğinden ancak yıllar sonra duymuş olabilirler, dolayısıyla biz Sa'd'ın olayı bunlara ilk anlattığı tarihi (terminus a quo) tespit etmeye çalışabiliriz. İncelemeye yaklaşık olarak hicrî 33 yılında dünyaya gelen Âişe ile başlayalım.⁶⁴ Babasının rivâyeti kendisine ilk aktardığında Âişe'nin on beş yaşında olduğunu farzederek,⁶⁵ bu durumda rivâyeti en erken aşağı yukarı hicrî 48 yılında yani babasıyla Hz. Peygamber arasındaki diyalogdan yaklaşık kırk yıl sonra duymuş olabileceğini söyleyebiliriz. Aynı şekilde sırasıyla hicrî 103 ve 104 yıllarında vefat eden⁶⁶ Mus'ab ve Âmir'in de hikâyeyi mezkûr diyalogdan yıllarca sonra babalarından duymuş olmaları gerekir. Her ikisinin de 80 yıl yaşadıklarını ve Sa'd'ın hikâyeyi ilk olarak bu gençler on beş yaşındayken kendilerine aktardığını farzederek, hikâyeyi hicrî 38 ve 39 yılından önce duymuş olamayacakları sonucuna ulaşırız, yani olaydan

söyler. Bunlardan birincisi Sa'd b. Ebû Vakkâs ile, diğeri ise İbn Afrâ adında biriyle alâkalıdır ("Growth of a Tradition", s. 252-253, 265-267). Speight'in incelemeleri hakkında bir eleştiri için yine benim "Reassessment" adlı makaleme bakınız, s. 41-42.

⁶⁴ Zehebî, *Kâşif*, III, 476, no. 98. krş. İbn Hacer el-Askalânî, *İsâbe*, Kahire 1970-72, VIII, 21, no. 11459. Bu son kaynakta rivâyet metninde zikredilen 'kızın' da Âişe olduğu ve Sa'd'ın hadisi rivâyet ettiği Âişe ile karıştırılmaması gerektiği söylenmektedir. Birincisi 'büyük Âişe' ikincisi 'küçük Âişe' dir.

⁶⁵ Çoğu insanın yirmi yaşına gelmeden hadis derlemeye başlamadığı dikkate alınacak olursa, buradaki hesabın biraz daha ihtiyatlı olduğu görülür. bk. Juynboll, *Muslim Tradition*, s. 41 (no. 150) ve s. 47.

⁶⁶ Âmir hakkında bk. İbn Hibbân, *Meşâhir*, s. 66 (no. 449); Zehebî, *Kâşif*, II, 54 (no. 2550). Mus'ab hakkında bk. İbn Hibbân, *Meşâhir*, s. 68 (no. 463); Zehebî, *Kâşif*, III, 147 (no. 5555); İbn Hacer, *Tehzib*, X, 160 (no. 304).

neredeysse otuz yıl sonra. Benzer biçimde müracaat ettiğim biyografi kitaplarında vefat tarihi kaydedilmemiş olan Muhammed de hikâyeyi olayın gerçekleştiği andan en az on beş yıl sonra duymuş olabilir.⁶⁷ Son olarak Sa'd'ın hadisi rivâyet ettiği beşinci tâbiî olan Urve b. Zübeyr yaklaşık olarak hicrî 29 yılında dünyaya geldiğine göre hikâyeyi vukuundan en az otuz dört yıl sonra duymuş olabilir.⁶⁸

Öyleyse Sa'd'ın olayı naklettiği yedi kişi içinden yalnız iki sahâbî yani Amr b. Kârî⁶⁹ ile Ebû Abdurrahman es-Sülemî⁷⁰ meydana geldiği zamana yakın bir dönemde ondan duymuş olabilirler. Bir an için bunların da hikâyeyi meydana gelişinden on beş yıl sonra ilk defa duyduklarını farzedelim. Bu durumda Sa'd bu yedi kişiye olayı şu yıllarda aktarmış olabilir: Hicrî 25 (Amr b. Kârî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Muhammed b. Sa'd), hicrî 40 (Âmir ve Mus'ab), hicrî 44 (Urve b. Zübeyr) ve hicrî 50 (Âişe). İsnadlardan elde edilen bu deliller de gösteriyor ki Sa'd Hz. Peygamber ile arasında geçen hadiseyi hicrî 25 yılına kadar hiç kimseye söylemiş olamaz. Ayrıca vefat ettiği tahmin edilen hicrî 55 yılına kadar da hikâyeyi anlatmaya devam etmiş olabilir.⁷¹ Hadis açıkça gösteriyor ki Sa'd en az on beş, en fazla kırk beş yıl önce meydana gelmiş bir hadiseyi hatırlamaktadır veya hâfızasını korumaktadır. Sa'd'ın Hz. Peygamber ile konuşması hakkında doğruyu söyleyip söylemediğinin tespiti, tarihi incelemenin ulaşamayacağı bir noktadır. Eğer yalan söylemiş ise Crone'un Hz. Peygamber'in sözünü gayri sahîh sayması doğru kabul edilmelidir, ancak kendisinin söylediğinden başka sebeplerle. Eğer yalan söylememiş ise vasiyet tahdidi hakikaten Hz. Muhammed tarafından vazedilmiş demektir. Sa'd'ın Hz. Peygamber ile aralarındaki konuşmayı üzerinden çok zaman geçmeden iki sahâbiye aktardığı ispatlanabilseydi, bu sonuç her bakımdan makbul olurdu.

İsnadlardan elde edilen deliller hakkındaki iki farklı yaklaşıma dair tasvirimiz burada son bulmaktadır. Bana göre ikinci yaklaşım şekil 1'de şema halinde verilen bilgiye dair daha sade ve daha maâkul bir açıklama getirmek-

⁶⁷ Muhammed b. Sa'd, Emevî Vâlisi Haccâc (ö. 95/714) tarafından öldürülmüştür. bk. Zehebi, *Kâşif*, III, 46 (no. 4940); İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 183 (no. 274).

⁶⁸ bk. İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 180 (no. 351). Burada söylendiğine göre Urve Osman'ın hilâfeti-nin sona ermesinden altı yıl önce doğmuştur. Osman hicrî 23-35 yılları arasında hilâfet makamında kalmıştır.

⁶⁹ Amr b. Abdullah el-Kârî olarak da bilinir. bk. Yûsuf b. Abdullah b. Abdülber, *el-İstiâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, Kahire, ts., II, 1191 (no. 1934); İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 657 (no. 5901).

⁷⁰ Abdullah b. Rabîa, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, yaklaşık 73/692-93'te vefat etmiştir ve sahâbe olup olmadığı tartışmalıdır. bk. İbn Hibbân, *Meşâhir*, s. 46 (no. 285); Zehebi, *Kâşif*, II, 79 (no. 2705); İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 80 vd., (no. 4675).

⁷¹ Demek ki bu hikâyenin tedavüle ilk çıkışı isnad kurumunun ortaya çıkışından en az yirmi, en fazla elli yıl öncesine rastlamaktadır, bu da hicrî birinci yüzyılın yetmişli yıllarından aşağı yukarı bir nesil öncesine tekabül etmektedir. İsnadın ortaya çıkışı hakkında bk. Juynboll, *Muslim Studies*, s. 74.

tedir. Bu açıklama aynı zamanda hâricî deliller tarafından da desteklenmektedir.

Hâricî Delil

Crone vasiyet hakkı üzerindeki tahditlerin İslâm'dan önce Yakınoğu'da uygulanan hukukun bir parçası olduğunu ispatlamıştır. İki yerde ise vasiyetler hakkındaki tahditlerin İslâm'dan önce Arap bölgesinde uygulanmış olabileceğini söylemektedir.⁷² Fakat kendisi ilk devirdeki İslâm âlimlerinin vasiyetler hakkındaki ihtilâflarına dayanarak, İslâm'daki tahdidin Arap uygulamasında ortaya çıkmış olması ihtimalini kabul etmemektedir. Crone'u tahdidin Hz. Muhammed'e isnadının haklılığına karşı çıkmaya ve bunun Arap fetihlerinden sonra müslümanlar tarafından Yakınoğu'daki bölgesel hukuklardan alınmış olması gerektiğini iddia etmeye sevkeden şey işte bu izâfi yanlış anlamadır. Fakat biz Crone'un iddialarının çoğunun yanlış bir varsayım üzerine kurulu olduğunu ispatladığımız göre, üçte bir tahdidinin gerçekten de fetihlerden önceki Arap hukukunda ortaya çıkmış olabileceği ihtimalini yeniden dikkate almamız uygun olacaktır. Bu maksada ulaşmak için Hz. Peygamber'in sağlığında Hicaz'daki hukukî durumu bir daha gözden geçirmek gerekmektedir. Özellikle de şu iki hususa dikkatimizi çekecek delilleri gözden geçirmeye ihtiyacımız vardır: (1) Roma hukuku ve/veya Yakınoğu'daki bölgesel hukukların fetihlerden önceki Arap hukukuna etkisi ve (2) Fetihlerden önce Arap bölgesinde vasiyetler üzerindeki tahditlerin varlığı. Bana göre böyle bir delil bizzat Kur'an'da bulunabilir, ancak Kur'an Crone'un yeterince dikkate almadığı bir kaynaktır.

Crone'un işaret ettiğine göre vasiyeti sıkça kullanan bir toplum büyük ihtimalle Roma hukuk geleneğinden etkilenmiştir.⁷³ Fakat kendisi fetihler önceindeki Arapların vasiyet geleneği ile yakından tanışık olduğunu gösteren Kur'an'daki delilleri görmezden gelmektedir. Meselâ Bakara sûresinin 180. âyeti ölmek üzere olan bir kişinin ebeveynine ve akrabalarına vasiyet bırakmasını emreder; aynı sûrenin 181. âyeti son vasiyeti değiştiren herkesi Allah katında sorumlu sayar; 182. âyeti vasiyetin şartları üzerinde anlaşmazlığa düşen kişilerin aralarının bulunmasını teşvik eder; 240. âyeti vasiyet eden kişiye geride bıraktığı eşi için en fazla bir yıllık nafaka takdir etmesine izin verir; Nisâ sûresinin 11 ve 12. âyetlerinde dört defa vasiyetten bahsedilir; ve Mâide sûresinin 105 ve 106. âyetleri⁷⁴ bir vasiyetin geçerli olabilmesi için iki şahit huzurunda tanzim edilmesi veya yazdırılması gerektiği hükmünü vazeder. Açıkça görülüyor ki fetihler önceşi Arap bölgesinin insanları vasiyete

⁷² Crone, *Islamic Patronate*, s. 93, II. 36-38; s. 96, I. 40.

⁷³ *a.g.e.*, s. 93. Burada Sir Henry Maine'in, *Ancient Law*, Londra 1917, 6. bölümü esas alınmıştır.

⁷⁴ [Doğrusu 106. ve 107. âyetlerdir. (çev.)]

yabancı değildir ve Crone'un kendi öncüllerine göre böyle bir delil, Roma hukuk geleneğinin fetihler öncesi Arap hukuku üzerindeki etkisini gösterir. Fakat Crone bu delili göz ardı etmek suretiyle, kendi iddiasının mantıkî sonuçlarını hükümsüz bırakmış olmaktadır.

Kur'an bizim işaret ettiğimiz ikinci nokta hakkında yani vasiyet etme ehliyeti üzerindeki sınırlamaların fetihler öncesi Arap toplumunda varlığına dair deliller de sunmaktadır. Crone bir kere daha kendi iddiasıyla uyumlu delili görmezden gelmektedir. 1982'de ben Nisâ sûresinin 12. âyetinin ikinci kısmı hakkında yeni bir yorum ortaya attığım bir makale yayımlamıştım.⁷⁵ Genellikle kabul edildiğine göre âyetin bu kısmı ölen kişinin, terekenin üçte birini geçmemek kaydıyla, malının küçük bir hissesini ana tarafından kardeşlerine verebileceğini göstermektedir. Oysa benim kanaatimce âyetin bu kısmının esas maksadı, kendisine kan bağı ile bağlı olmayan kişiler lehine karar veren kardeşleri tarafından mirastan mahrum bırakılan diğer kardeşlere, üçte bir oranını geçmemek şartıyla malın bir kısmını vermektir. Bu da demek oluyor ki, âyetin bu kısmı, vasiyet etme ehliyeti üzerinde birtakım tahditler getirmektedir. Bunun temel gerekçesi vasiyet sahibinin ailesindeki fertlerin haklarını aile ferdi olmayan kişiler karşısında korumaktır.⁷⁶ İşte Crone'un önemsedığı Yakındoğu bölgesel hukuku ile İslâm hukukunun benzeştikleri nokta tam olarak burasıdır!⁷⁷ Buna rağmen kendisi buraya hiç temas etmez. İlâveten ben Kur'an'daki bu düzenlemenin maddî dayanaklarının Roma hukukunun 'actio ad supplemdam legitimam'ında⁷⁸ eninde sonunda bulunabileceğini de söyledim ki, bu nokta Crone'un kitabının genel teziyle doğrudan alâkalıdır.⁷⁹ Fakat bu mesele hakkında da hiç yorum yapılmamıştır. Crone benim Nisâ sûresinin 12. âyetinin ikinci kısmı hakkındaki yorumuma katılsa da katılmasa da bunu tasdik etmek zorundadır.⁸⁰

⁷⁵ bk. "Inheritance" adlı makalem.

⁷⁶ a.g.e., s. 80-86. krş. benim "Reassessment" adlı makalem, s. 48. Burada da aynı mesele tekrarlanmaktadır.

⁷⁷ Crone, *Islamic Patronate*, s. 93-94.

⁷⁸ [[Justinien kanunlarında yer alan bir madde. Kabaca, mirastan haksız yere mahrum bırakılan kişiler tarafından gerçekleştirilen bazı tasarrufları ifade etmektedir. (çev.)]

⁷⁹ Yine benim "Inheritance" adlı makaleme bk. s. 87, dipnot 1. Roma hukukunun Yakındoğu bölgesel hukuku vasıtasıyla Arabistan'a intikal ettirildiği varsayılmaktadır ki bu benim daha önce söylemediğim bir şeydir. Kur'an'daki düzenlemeler üzerinde Roma hukukunun etkisi hakkında daha fazla kaynak için benim şu eserime bakınız: *Studies*, s. 76-78, ve s. 106 (dipnot 46).

⁸⁰ 28 Ağustos 1980'de kendisiyle yaptığım hususi yazışmada, -ki bu yazışmada benim Nisâ sûresinin 12. âyetinin ikinci kısmı hakkındaki yorumumun ciddi bir eleştirisi de vardı- Crone analizimin doğruluğu konusunda ikna olmadığını söylemişti. Geçenlerde ise, Nisâ sûresinin 12. âyetinin ikinci kısmı hakkındaki yorumumun yanlış olduğunu düşündüğünü söyledi (hususi görüşme, 8 Haziran 1988).

Sübjektif olduğunu kabul ettiğim son bir noktaya daha temas etmek isterim. Eğer Crone haklı ise, üçte bir tahdidi ilk olarak hicri birinci yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkmış demektir. Fakat bu sonuç İslâm hukukunun o dönemdeki gelişiminin diğer vecheleri hakkında bilinenlerle kolaylıkla te'lif edilebilecek gibi değildir. Bu yüzyıl boyunca Arap olmayan mühtediler de dahil olmak üzere sürekli artan sayıda müslüman, sadece kişinin malı üzerindeki mutlak nakil yetkisini kullanma özgürlüğünü sınırlamakla kalmayan, aynı zamanda mal varlığının eninde sonunda bölünmesine yol açan bir veraset sistemi ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. İlk dönemdeki müslümanların İslâm veraset hukukunun etkilerinden kurtulmak maksadıyla, Süfyân es-Sevri'nin yaptığı gibi (yukarıya bk.) doğrudan, veya **yaşayanlar arasında** te'ati edilen hibeler, sahte satışlar ve aile vakıfları sayesinde dolaylı olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerde, ilâhî hukukun zorlamaları ile fertlerin ihtiyaç ve arzuları arasındaki gerilim müşahede edilebilir.⁸¹ Bu eğilime gereken kanunî mazeret, İslâm hukukçuları tarafından bulunmuştur: Onlara göre veraset, hukuku ölen kişinin sadece öldüğü (veya ölüm hastalığına yakalandığı) anda sahip olduğu mal üzerinde etkilidir ve kişi ölmeden önce, malını uygun gördüğü herhangi bir şekilde tasarruf etme yetkisine sahiptir.⁸² Açıkça görülüyor ki, o dönemde hâkim olan eğilim, kişinin malı üzerindeki nakil yetkisini kullanma özgürlüğünü azaltmaya değil, artırmaya yönelik bir arzuyu yansıtmaktadır. Dolayısıyla eğer hukukçular bir hadis icat etmiş olsalardı, vasiyetleri terekenin üçte biri ile sınırlayan hadis yerine, Hz. Peygamber'in sınırsız vasiyet yetkisi verdiği bir hadis icat etmeleri kendilerinden beklenirdi.⁸³

IV. SONUÇ

Crone'un iddiasına göre üçte bir tahdidini Hz. Peygamber vazetmiş olamaz. Ayrıca müslümanlar bu tahdidi Arap fetihlerinden sonra Yakındoğu'daki bölgesel hukuktan almışlardır. Büyük itibarla yanlış bir varsayım üzerine bina edilen bu iddia ciddi biçimde hatalıdır. Crone nebevî hükmü yanlış anlaması yüzünden, üçte bir tahdidi hakkındaki İslâmî kaynakların tezatlarla muallel olduğunu zannetmektedir. Fakat durum böyle değildir. (Crone tarafından ihmal edilen) isnad menşeli delil her iki yoruma müsait olsa dahi, yukarıda ana hatlarıyla verilen ve hadisin sıhhatine taraftar olan ikinci yaklaşım, eldeki verilere dair daha sade ve makul bir açıklama getirmektedir. Üstelik hâricî deliller dikkate alındığında, vasiyet tanzimleri hakkında vazedilen tahditlerin, Kur'an'daki orijinal veraset düzenlemesi ile tamamen uyumlu olduğu da

⁸¹ Meselâ bk. Şeybânî, *Muvatta' Mâlik* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Kahire 1967, II, 285-286 (no. 806-12).

⁸² Meselâ bk. Şâfiî, *el-Ümm*, III, 280-281.

⁸³ Bu iddia özü itibarıyla Bousquet'in 1935 yılında ortaya attığı iddia ile aynıdır. Yukarıya 5 numaralı dipnota bakınız.

görülebilecektir. İlâveten, üçte bir tahdidinin hicrî birinci yüzyılın sonunda ilk defa ortaya çıktığı iddiası o dönemin hukukî karakteri ile uyum göstermemektedir. Üçte bir tahdidinin sıhhatini **ispatlamak** imkânsız olsa da delillerin bir araya getirilmesinden elde edilen neticeye göre, tahdidin gerçekten de fetihler öncesi Arap hukukunda ortaya çıkmış olabileceğini söyleyebiliriz. Aksi istikamette icbar edici bir delil getirilmediği müddetçe Bousquet ve Coulson'un daha önce yaptıkları gibi ben de bu bahis konusu hadisin gerçekten Hz. Peygamber'e ait bir hükmü gösterdiğini söylemeye devam edeceğim.

Yukarıdaki incelemeler bir yana tahdidin müşahhas delilleri hakkında genel olarak Crone ile aynı fikirdeyim. Bunun mânası şudur: tahdidin menşei Yakındoğu bölgesel hukukunda bulunabilir. Fakat biz müslümanların Yakındoğu bölgesel hukuku ile ilk defa nerede ve ne zaman karşılaştıkları hususunda anlaşıyoruz. Müslümanların Arap fetihlerinden hemen sonra Yakındoğu bölgesel hukuku ile bağlantıya geçtiklerine inanan Crone'un aksine ben, Yakındoğu bölgesel hukukunun, Arap kabile kanunları ile bir arada bulunan ve muhtemelen onunla rekabet halinde olan ve Araplara ait bir versiyonunun Hz. Peygamber zamanında ve belki biraz daha önce Hicaz'da etkin olduğunu düşünüyorum.⁸⁴

Biraz daha umumi nitelikli bazı değerlendirmeler ile yazıyı sonuçlandırmak istiyorum. İlk olarak Hz. Peygamber'e ait hadislerin sıhhatini ispat veya inkâr sadedinde ispat mükellefiyetinin kime ait olduğu meselesini ele alalım. Ben ispat mükellefiyetinin Hz. Peygamber'e isnad edilen hadislerin sıhhatini inkâr etme eğiliminde olan kişilere ait olduğuna inanıyorum. Bunun böyle olmasını gerektiren sebeplerden bir tanesi, vasiyetleri üçte bir ile tahdit eden merfû hadisin sıhhati hakkındaki tartışma sayesinde açığa çıkmıştır. Son kırk yıl boyunca Schacht, Speight, Cook ve (iki defa olmak üzere) Crone üçte bir tahdidinin Hz. Peygamber tarafından vazedilmiş olamayacağını ispat etmeye çalıştılar. Oysa bugün Crone Schacht'ın bu kural hakkındaki açıklamasını reddetmektedir. Hem kendisi hem de Cook bu tahdidin kültürel menşei izah etmek amacıyla ortaklaşa gerçekleştirdikleri faaliyetin yanlış olduğunu kabul etmektedirler. İlâveten Crone'un bu hadisin sahih olmadığını ispatlamak amacıyla çok yakın geçmişte gerçekleştirdiği girişim hakkında söylenebilecek en iyi şey, ikna edici olmadığıdır. Kayıtlardaki bu hadisin arka planını dikkate alarak şunu söyleyebiliriz ki, kendisinin Hz. Peygamber'e isnad edilen haberler hakkındaki 'hakikatte sahih olmadıkları farzedilmelidir' iddiası insana çok az güven vermektedir. Tabiidir ki hadislerin sıhhati hakkındaki tartışma sadece burada ele alınan hadise itibar edilmek suretiyle bir karara bağlanamaz. Fakat

⁸⁴ Crone'un kendisi Yakındoğu bölgesel hukukundaki uygulamaların İslâm öncesi Araplar tarafından en azından 'bir dereceye kadar' takip edilmiş olabileceğini söylemektedir (*Islamic Patronate*, s. 92, II. 28-32; s. 93, II. 19-21).

(benim de aralarında bulunduğum) şüpheciler, Hz. Peygamber'e isnad edilen haberlerin önemli bir miktarının sahih olmadığını ikna edici tarzda ortaya koymadıkları müddetçe, bunu ispat etme mükellefiyeti hadislerin sıhhatini inkâr edenlerin vazifesi olmaya devam edecektir.

İkinci olarak, belirli bir hadisin metnini, ele aldığı meselenin içinde bulunduğu geniş kapsamlı bağlamı dikkate alarak incelemeksizin, bu hadisin sıhhati lehinde veya aleyhinde söz söylemenin basiretli bir tavır olduğuna inanmıyorum. Olaya burada incelediğimiz mesele açısından bakacak olursak, üçte bir tahdidini Hz. Peygamber'e isnad eden hadisin sıhhati lehinde veya aleyhinde hüküm vermeye girişmeden önce, kişinin şunu düşünmesi gerekir: Bu tahdit İslâm veraset sisteminin tarihî gelişiminde pay sahibi olan diğer unsurlarla nasıl bir ilişki içindedir?

Üçüncüsü, İslâm hukukunun teşekkülü hakkında konuşurken, geleneğin değişik gelişim hızlarına sahip farklı unsurlarıyla birlikte, zaman içinde gelişme gösteren aktif bir süreçten bahsedildiğini hatırla tutmanın önemli olduğuna inanıyorum. Bu unsurlardan Kur'an'daki bazı hukukî âyetler ve bazı nebevî hadisler gibi kimileri vahiy dönemine kadar geri gidebilirken, (içlerinde sözde nebevî hadisin de bulunduğu) diğer bazı unsurlar hicrî birinci ve ikinci yüzyıllar boyunca ortaya çıkmış olabilir.

Son olarak ifade edeyim ki, hadislerin kaynağı ve sıhhati hakkında İslâm araştırmacılarının ihtilâflarının müspet bir faaliyet olduğunu düşünüyorum. Çünkü tarihî bilginin yeni bir sentezi ancak ve ancak paradigmaların kırılmasıyla ortaya çıkabilir.